

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

Een schets van de materiële groei van deze abdij sinds haar ontstaan, met link naar de opkomst van Sint-Lievens-Houtem

Paul Pas

In een eerste gedeelte wordt aan de hand van data en overgeleverde oorkonden overlopen hoe de Sint-Baafsabij evolueerde tot grootgrondbezitter. In het tweede gedeelte wordt nader ingegaan op één casus van haar grondbezit: de ontwikkeling van de curtis van Holthem (Sint-Lievens-Houtem).

Deel I: de Gentse Sint-Baafsabdij en haar domeinen, een schets van de materiële groei van deze abdij sinds haar ontstaan

1. Zevende eeuw

Reeds in de tweede helft van de zevende eeuw bestonden in het Gentse, de pagus Gandensis, twee abdijen, Ganda, gewijd aan Petrus, en Blandinium, gewijd aan Petrus en Paulus, na een paar eeuwen respectievelijk Sint-Baafsabdij en Sint-Pietersabdij geheten.

Hun groei in het prille begin was te danken aan het feit dat hun stichter Amandus hiertoe zowel geldelijke middelen (gouden muntstukken, triëntes) als koninklijke fisci (de kroondomeinen Marca en Blandinium) had meegekregen vanuit Frankrijk, in opdracht van de Merovingische koning Dagobert I en met de bijstand van bisschop Acharius van Doornik¹.

¹ E. DE BUSSCHER, *Les Ruines de l'Abbaye de Saint-Bavon à Gand* (Gand, 1850), pp. 5-6.

A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'Abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), pp. 12-13. J. VAN DEURME, *Schets eener geschiedenis der abdijen van Sint-Baafs en Sint-Pieters te Gent* (Gent, 1883), p. 11

Hoe hij zijn opdracht precies uitvoerde, wanneer en onder welke voorwaarden hij bepaalde gedeelten van deze fisci ter beschikking stelde van de twee nieuwe kloosters en ze zo een materiële basis gaf is tot op heden niet echt opgehelderd. Een groot gedeelte van de fiscus Marca (Mariakerke), die zich van de linkeroever van de Leie in Gent uitstrekte in W. en N.-W. richting tot respectievelijk Evergem en Wondelgem, werd abdijbezit van Ganda. Het uitbatingscentrum lag te Vroonstalle, dichtbij de huidige kerk van Wondelgem².

Amandus kocht vóór 639 in het gebied ten N.-O. van de abdij domeinen van verschillende grootgrondbezitters aan en in 639 volgde de aankoop van grote delen van het domein Slote (met als later centrum Slotendries), in aanwezigheid van zijn volgeling Florbertus³. Deze aankoop werd later bekrachtigd door de Merovingische vorst Clovis. Tussen 639 en 674/675 kocht Florbertus nog andere delen van het domein Slote aan⁴.

De godgewijde Childela, vrouwe van Mendonk, schonk tussen 690 en 694 goederen te Slote aan de kerk van Mendonk, waar Bavo cfr zijn latere vita

² J. DECAVELLE, A. VERHULST, G. DECLERCQ, e.a., *Gent, Apologie van een rebelse stad* (Antwerpen, 1989), p. 38.

³ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 127-136. Zijn aankoop omvatte niet alleen een centrale hoeve maar ook de herdershutten, de omliggende bossen en een aantal afhankelijkheden ervan, in de richting van Desteldonk en Mendonk. J. BOON, 'Problemen rond het ontstaan en de ligging van Slote', in *Heemkundige kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XI (Gent, 1973-1974), pp. 69-79. M. GYSSELING, 'Speurtocht in het vroege verleden van Gent en omgeving', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XVII (Gent, 1980), pp. 6, 11-12. M. GYSSELING, 'Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XXIII (Gent, 1986), pp. 21-24. B. BAILLEUIL, A. DUHAMMEUW, *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540* (Tiel, 1989), p. 61.

⁴ J. BOON, 'Problemen rond het ontstaan en de ligging van Slote', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XI (Gent, 1973-1974), p. 75. R. PERNOUD, *De middeleeuwen. Een herwaardering* (Baarn, 1992), pp. 76-86. R. POELMAN, 'Sloten, van nederzetting tot bedevaartsoord', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XII (Gent, 1975), p. 6. De manier van werken was voor elke abdij nagenoeg dezelfde: een bestaande hoeve werd opgekocht en de omwonenden onderworpen. De hoeve werd dan uitgebouwd tot het centrum van de lokale gemeenschap, van waaruit alles bestuurd werd in functie van de noden van de abdij. Het uitgestrekte domein rond Slote werd in zijn geheel voor iets meer dan 66 gouden ponden door de Sint-Baafsabdij verworven.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

40 dagen en nachten in vasten en gebed had doorgebracht⁵. Ondertussen was immers de Bavocultus op gang gekomen waardoor steeds meer schenkingen volgden. Tegen het einde van de zevende eeuw beschikte de abdij ten N.-O. van Gent reeds over enkele duizenden hectaren grond, meestal bossen.

Van meet af aan streefde de abdij naar een evenwichtige vorm van uitbating van haar domeinen, die werden ingedeeld in de reserve, het gedeelte dat rechtstreeks door de monniken werd uitgebaat, en de tenures, de landerijen die aan grondgebruikers of tenurehouders werden gegeven. Deze uitbatingsvorm werd m.a.w. in handen gegeven van derden en was gekoppeld aan karweien⁶.

Tegen het einde van de zevende eeuw ontving de abdij bovendien als privé-schenking in de gouw Brabant het domein Vlierzele, waar korte tijd later Papegem en Bavegem werden aan toegevoegd en vermoedelijk ook Gijzenzele⁷.

⁵ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), p. 155. R. POELMAN, 'Sloten, van nederzetting tot bedevaartsoord', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XII (Gent, 1975), p. 7-8. M. GYSSELING, 'Speurtocht in het vroege verleden van Gent en omgeving', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XXIII (Gent, 1986), pp. 26-29. P. PAS, *De Gentse Sint-Baafsabdij en haar dorp* (Nevele, 1999), p. 12, 19. Van de schenkingsnotitie van de kapel van Mendonk bestaan er twee versies, één in het in 941 opgestelde Liber traditionum van de Sint-Pietersabdij, een tweede in het omstreeks 1362 samengestelde cartularium R1 van de Sint-Baafsabdij. Beide versies vertonen grote verschillen, waarbij opvalt dat met deze van de Sint-Pietersabdij duidelijk is geknoeid. Gysseling denkt dat Bavo te Mendonk de verchristelijking is van een heidense godheid, waarbij hij de veertig dagen en nachten die Bavo in vasten doorbracht beschouwt als een verwijzing naar de bijbel. Volgens hem is de echte Bavo zelfs nooit in Mendonk geweest. Zie ook B. BAILLEUIL, A. DUHAMEEUW, *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540* (Tielt, 1989), p. 60. J. DECAVELE, A. VERHULST, G. DECLERCQ, e.a., *Gent, Apologie van een rebelse stad* (Antwerpen, 1989), p. 40-42.

⁶ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), p. 136-145: het optreden, tussen de 7de en de 10de eeuw, van de Sint-Baafsabdij als overheersende grondbezitter betekende dat werd voldaan aan de voorwaarden tot vestiging van een stevige domaniale organisatie. Ook mogen de ontginningen en rooiingen in het gebied ten N.O. van Gent in de vroege middeleeuwen niet onderschat worden. M. GYSSELING, A. VERHULST, *Het oudste goederenregister van de Sint-Baafsabdij te Gent (eerste helft XIIIe eeuw)* (Brugge, 1964), pp. 1-57.

⁷ A. VERHULST, 'Das Besitzverzeichnis der Genter Sankt-Bavo-Abtei von ca. 800 (CIm 6333), *Studia Historica Gandensia*, 159 (Gent, 1971), pp. 200-203. L. VOET, *De brief van abt Othelbold aan gravin Otgiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-1030)* (Brussel, 1949), pp. 77, 95-97, 103-105, 148.

2. Achtste eeuw

De achtste eeuw luidde een duistere periode in, althans voor de moderne historici. In 719 werd abt Celestinus van de Sint-Pietersabdij op last van Karel Martel afgezet en werden zijn abdijgoederen in beslag genomen. Hoewel er wellicht ook een zekere secularisatiedruk van de vorst op de Sint-Baafsabdij moet geweest zijn werd deze vermoedelijk toch niet echt gefnuikt in haar groei. We weten enkel van één schenking uit de tijd van Pepijn de Korte (751-768)⁸. Toch was duidelijk dat de Sint-Baafsabdij tegen het einde van die eeuw duidelijk de rijkste van beide was geworden.

3. Negende eeuw

In 811 kwam Karel de Grote de vermoedelijk versterkte abdij bezoeken in het kader van de inspectie van de vloot die hij een jaar eerder in de delta van Leie en Schelde had laten bouwen als beveiliging tegen de Deense dreiging⁹. De Bavocultus had ondertussen opgeld gemaakt tot aan het Karolingische hof en kreeg nog meer succes na het verschijnen (en kopiëren) van de eerste Vita Bavonis in de eerste helft van de negende eeuw¹⁰.

Vermoedelijk verleende de keizer bij die gelegenheid de Bavelingen een charter van immuniteit, wat neerkwam op een bevestiging van haar bezittingen, maar niet vooraleer hij van hen een bezitsinventaris (descriptio) had ontvan-

⁸ G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), p. 23; ook uit de regeringsperiode van Karel de Grote (768-814) zijn verschillende schenkingen en een verloren gegaan immuniteitsprivilegie bekend. J. DECAVELE, A. VERHULST, G. DECLERCQ, e.a., *Gent, Apologie van een rebelse stad* (Antwerpen, 1989), p. 45.

⁹ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l' abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 15. J. DECAVELE, R. DE HERDT, *Gent op de wateren en naar de zee* (Antwerpen, 1976), pp. 17-18. B. BAILLEUIL, A. DUHAMEEUW, *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540* (Tielt, 1989), p. 67.

¹⁰ G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), pp. 25-26. De heilige Bavo werd al spoedig in vele liturgische handschriften vermeld, van Saint-Riquier in Noord-Frankrijk tot Keulen of Werden aan de Ruhr, in Doornik, Reims, Mainz, enz. A. DEROLEZ, 'Scriptorium en bibliotheek tijdens de middeleeuwen', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), pp. 147-148: in de tweede helft van de 9de eeuw werd in de abdij Saint-Amand de Vita Sancti Amandi geschreven en verlucht, waarin ook de Annales Sancti Amandi Breves voor de jaren 741-911 werden vermeld.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

gen¹¹. Dit kaderde in de algemene Karolingische politiek, waarbij alle kerkelijke instellingen (= grootgrondbezitters) via verschillende keizerlijke capitularia de opdracht hadden gekregen hun bezit te inventariseren. Dit moest de vorst toelaten de staatslasten evenwichtig te verdelen over de verschillende kerken en abdijen. Aan de abdijen werden bepaalde militaire en andere verplichtingen opgelegd (zoals vermoedelijk voor de Sint-Baafsabdij het leveren van hout voor de vloot van de keizer) en in ruil evolueerden zij tot koningskloosters met vorstelijke bescherming¹².

In 819-820 liet zijn opvolger en kleinzoon Lodewijk de Vrome eveneens een descriptio opstellen, waarbij lekenabt Einhard de opdracht kreeg Sint-Pieters en Sint-Baafs te hervormen = materieel te herstellen¹³. Dit gebeurde op basis van de inzichten verworven tijdens het kerkelijk concilie van Aken in 817. Monastieke hervormingsbewegingen waren voor de vorst het uitgelezen middel om zijn machtspositie tegenover de Kerk te consolideren. Ze werden aangewend telkens de vorst de indruk had dat de kloosterdiscipline achteruitging.

Op 13 april 819 werd op initiatief van Einhard de abdij herbevestigd in haar bezittingen, opnieuw met bijkomende koninklijke bescherming¹⁴. Ze bezat op

¹¹ J. TER HAAR, *Geschiedenis van de Lage Landen* (Weesp, 1985, Houten, 1990), pp. 73-74.

¹² A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 15. Deze immuniteitsoorkonde is niet bewaard gebleven maar werd wel vermeld in een latere oorkonde van 13 april 819 onder Lodewijk de Vrome. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), p. 16-17. De keizer maakte gebruik van het versterkte karakter van de Sint-Baafsabdij en van het aanneembaar feit dat er aanlegplaatsen waren langsheen de lage oevers in de buurt van de abdij. Vermits het een krijgsvloot betrof is het zeer goed mogelijk dat de bouw ervan aan de abdij werd opgelegd (levering van hout uit haar bossen) als haar vorm van bijdrage tot de krijgsvloot.

¹³ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 16-19. ... Abba ex monasterio, quod dicitur Ganda, quod situm est in pago Brachbatense, constructum in honore ... L. VOET, 'Over de Stichting en de vroegste Geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, Deel I (Gent, 1944), pp. 90-91. G. BERINGS, e.a., 'Ordre de Saint-Benoît. Abbaye de Saint-Bavon à Gand', in *Monasticon Belge*, Tome VII, Province de Flandre Orientale, premier volume (Liège, 1988), pp. 29-30.

¹⁴ G. DECLERCQ, 'Een Karolingisch lekenabt in Gent', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe reeks, Deel IV (Gent, 2001), pp. 61-67. M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), pp. 222-223, nr. 132, naar origineel. C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), p. 7.

dat ogenblik ongeveer 18 villae, niet inbegrepen de minstens 7 villae die in beneficium gegeven waren, noch sommige onroerende goederen met een eigen structuur, zoals de marisci, ook een zevental, die gelegen waren in de kuststreek langsheen de monding van de Schelde (Zeeuws-Vlaanderen) en hoofdzakelijk bestonden uit schaapsgronden. Er lagen marisci in de pagus Flandrensis, in Aardenburg, de pagus Rodanensis, de pagus Mempiscus en de pagus Friesensis¹⁵.

Zo'n villa was samengesteld uit hele en halve mansi (een mansus was een soort van domaniale tenure, een uitbatingseenheid, die later met het oog op het berekenen van de domaniale lasten werd omgevormd tot een omslageenheid). Daarnaast was er de rechtstreeks uitgebate mansus indominicatus: hij omvatte de totale veestapel van ieder domein (ossen, koeien, paarden, schapen, varkens en geiten), de totale productiecapaciteit op gebied van vooral graan (minstens 30 karren per villa) en spelt, één keer ook wijn, en het aantal vrijen (franci) die het domein bevolkten. Onder elke villa viel ook een aantal van de abdijs gehouden beneficia¹⁶.

De administratie van Sint-Pieters en Sint-Baafs werd door Einhard samengebracht onder leiding van één vicedominus, Erembert, in samenwerking met priester Liutardus. Hoewel de discussie hierover nog steeds open is zou het convent van reguliere monniken op dat ogenblik omgevormd zijn tot een seculier kapittel van kanunniken en werd het abdijsbezit gesplitst in een mensa abbatialis (inkomsten voor de abt, die belastingplichtig was aan de keizer, het rijk en de H. Stoel, en die hoofdzakelijk gehaald werden uit de koninklijke fisci die Amandus vroeger had geschonken) en een mensa conventualis of fratrum (inkomsten die de levensbehoeften van de monniken moesten waarborgen). De vicedominus stond in voor de mensa abbatialis in beide abdijen¹⁷.

¹⁵ G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), pp. 24-25.

¹⁶ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 47-53.

¹⁷ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 28-34. J. DECAVELE, A. VERHULST, G. DECLERCQ, e.a., *Gent, Apologie van een rebelse stad* (Antwerpen, 1989), pp. 45-46. E. PAIRON, 'De financiën van de Sint-Baafsabdij in de XVe en de XVIe eeuw', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, Deel XXXV (Gent, 1981), pp. 61-62. G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, (Gent, 1997), pp. 24-25.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

Concreet kwam het hier op neer dat bij financiële conflicten de kloostergermeenschap zelf voortaan buiten schot bleef en zo te allen tijde kon overleven.

De Noormannen

De komst van de Noormannen in 850-851 leidde tot de verwoesting van de abdij, waarbij een belangrijk gedeelte van het abdijsarchief werd vernietigd, vermoedelijk ook de oorkonde van Lodewijk de Vrome waarin hij de toewijzing bekrachtigde van een aantal abdijsdomeinen aan de kanunniken, bestemd om in hun onderhoud te voorzien. Een deel van hen was ondertussen weggevlucht naar Sint-Omaars en, omstreeks 853, verder naar de versterkte stad Laon¹⁸.

In Laon was Adalelm, lekenabt van de abdij, graaf en had de abdij ook een drietal bezittingen¹⁹. Een ander deel van het convent was uit voorzorg in Gent achtergebleven en nam na een korte afwezigheid, vermoedelijk een vlucht naar de burcht van Brugge, na 851 opnieuw zijn intrek in de deels verwoeste abdij. Sommige historici zijn tegenwoordig van oordeel dat ook de Bavelingen uit Laon na verloop van tijd terugkeerden²⁰.

Op 11 oktober 864 verstrekte Karel de Kale te Petegem bij Oudenaarde een nieuwe bevestigingsoorkonde aan de Bavelingen, wellicht omdat hij ervan op de hoogte was dat de meeste oorspronkelijke bewijzen vernietigd waren. De vorst eiste dan ook niet eens dat de Bavelingen hun vroegere eigendomsbewijzen zouden voorleggen. Deze oorkonde handelde hoofdzakelijk over bezittingen van de mensa conventualis.

¹⁸ J. DECAVELE, R. DE HERDT, *Gent op de wateren en naar de zee* (Antwerpen, 1976), p. 20. F. DE SMIDT, E. DHANENS, *De Sint-Baafskathedraal te Gent* (Tielt/Amsterdam, 1980), p. 14. A.M.J. DE KRAKER, e.a., *Over den vier Ambachten. 750 jaar Keure. 500 jaar Graaf Jansdijk* (Kloosterzande, 1993), p. 699. Zie ook M.C. LALEMAN, 'Woord, Beeld en Materie. Het Sint-Baafsdorp te Gent', in J. DE ZUTTER, L. CHARLES, A. CAPITEYN, *Qui Valet Ingenio. Liber Amicorum Johan Decavele*, (Gent, 1996), p. 296.

¹⁹ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 21. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIV eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 34-39. G. BERINGS, e.a., 'Ordre de Saint-Benoît. Abbaye de Saint-Bavon à Gand', *Monasticon Belge*, Tome VII, Province de Flandre Orientale, premier volume (Liège, 1988), pp. 30-31.

²⁰ G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), pp. 27-28.

Adalelm was op dat ogenblik nog steeds lekenabt van zowel de kanunniken die waren teruggekeerd als van hen die eventueel nog in Laon zouden verbleven hebben, want juridisch vormde de abdij nog steeds een eenheid. In deze oorkonde werd melding gemaakt van 7 tot de abdij behorende villae, naast de schenking van de kerk van Vailly met de helft van de daartoe behorende wijngaarden (in de gouw van Soissons), en de villae van Coulogne en Niela (Nesle-la-Reposte, in de gouw Kamerijk), waar de zwerftocht van de kanunniken-in-ballingschap uiteindelijk zou eindigen. Ook twee schaapsweiden langsheen de Vlaamse en Friese kusten werden vermeld. Omdat de dreiging van de Noormannen nog steeds reëel was waren immers een aantal marisci uit de mensa conventualis overgeheveld naar de mensa abbatialis en in beneficium gegeven in ruil voor militaire bescherming, zodat de monniken er uiteindelijk in Zeeuws-Vlaanderen nog slechts twee overhielden in de pagus Flandrensis en de pagus Friesensis²¹. In haar geheel (beide mensa's samen) telde de Sint-Baafsabdij nog steeds zo'n 25 villae.

Er was in 864 nog helemaal geen sprake van wat men tegenwoordig kenmerkt als Streubesitz (zie verder). De bezittingen van de abdij waren gelegen in de streek van Gent, in West-Brabant en de Zeeuws-Vlaamse kuststreek. Slechts één bezit kon excentriek genoemd worden: die enkele domeinen in Noord-Frankrijk, waaronder Vailly, de gronden in de buurt van Laon, en de villae Coulogne en Niela²².

Een nieuwe inval van de Denen in 879-883 veroorzaakte een nieuwe vlucht van de kanunniken van Sint-Baafs naar de bescherming van de burcht van Brugge. Het is mogelijk dat op dat ogenblik een deel van hen opnieuw het hazenpad koos richting Frankrijk, meer specifiek Laon. Feit is dat van dan af de Sint-Baafsgemeenschap in Gent definitief ophield te bestaan. Het tweede

²¹ C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), p. 7: Karel de Kale, koning van West-Francië, bevestigt naar het voorbeeld van zijn voorgangers en op verzoek van Reinhelm, bisschop van Noyon-Doornik, en van Adalelm, graaf van Laon en lekenabt van de Sint-Baafsabdij te Gent, deze abdij in haar bezittingen: Marka, Wormen, Vlierzele, Gijzenzele, Helsoia, Coulogne, Vailly-sur-Aisne, Esqueurmes en marisci in de pagi Flandrensis en Friesinsis.

²² Zie ook A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 35-37. Deze auteur vermoedt met reden dat het in 864 niet alleen ging om een gedeeltelijke hernieuwing van de door Lodewijk de Vrome verleende bevestiging van de mensa conventualis, maar tegelijk ook om een uitbreiding van deze mensa, vergeleken met de omvang die door Einhard was vastgelegd. Hierin waren immers geen of onvoldoende wijngaarden begrepen, een noodzaak voor de kanunniken, die op basis van de regel, waarvan ze nochtans vrijgesteld waren, meenden recht te hebben op een dagelijkse hemina van minstens 0,8 liter. De uitbreiding kwam m.a.w. neer op de koninklijke schenking van drie Noord-Franse domeinen: Vailly, Coulogne en Niela.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

verblijf van de Bavelingen in Laon zou omstreeks 881-883 eindigen in de leegstaande abdij van Nesle-la-Reposte²³, waar eeuwen later nog steeds relieken van de heilige Bavo werden bewaard. Ze werden recent overgebracht naar de Gentse Sint-Baafskathedraal.

De Vlaamse graaf (eerst Boudewijn IV en nadien Arnulf I) en ook andere machtige heren maakten als houder van een beneficium of als naaste buren van de situatie gebruik om de verlaten eigendommen van de abdij wederrechtelijk in te palmen wegens gebrek aan beheer (wildernisregaal). De goederen van de mensa abbatialis kwamen massaal in handen van de graaf maar ook de meeste goederen van de mensa conventualis veranderden van eigenaar. Zowel koninklijke goederen, woeste gronden als kerkdomeinen werden geïsurpeerd, alles gelegen binnen het grondgebied van de Franse koning, die op dat ogenblik in deze streken toch geen echte macht meer bezat.

De Sint-Baafsabdij had ondertussen nog steeds niet de kans gehad haar belangrijke domeinen, die zij in de 9de eeuw in het Duitse rijk bezat, terug te winnen, op drie domeinen na, delen van de mensa conventualis, gelegen in West-Brabant: Vlierzele, Gijzenzele en Wormene werden haar reeds vroeger door Graaf Arnulf teruggegeven en bevestigd in het verdwenen deperditum van 964, maar niet meer herhaald in 966, omdat de koning zich hier strikt zou beperken tot de domeinen in Kroon-Vlaanderen.

4. Tiende eeuw: het herstel

De Bavelingen werden zo bij hun terugkeer uit Nesle-la-Reposte, tussen ten vroegste 911-918 en zeker vóór 937, geconfronteerd met het verlies van bijna al hun domeinen²⁴. Het zou hen ruim een halve eeuw kosten om een en ander

²³ G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), p. 28.

²⁴ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 24: 'ut totus circumjacens pagus, ita et gandensis coenobii locus videbatur similior deserto vacuatus cultoribus, ipsae murorum reliquiae, quae superarent combustioni ... 'of: 'niet alleen de hele omgevende gouw maar ook de plaats van het Gentse klooster zag er op gelijkaardige wijze uit als een woestijn, verlaten door haar landbouwers, (terwijl) hetzelfde (kan gezegd worden) van de resterende muren die de brand hadden overleefd ... A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe - XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), p. 57. M. GYSSELING, 'Speurtocht in het vroege verleden van Gent en omgeving', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XVII (Gent, 1980), p. 15. G. BERINGS, e.a., 'Ordre de Saint-Benoît. Abbaye de Saint-Bavon à Gand', in *Monasticon Belge*, Tome VII, Province de Flandre Orientale, premier volume (Liège, 1988), pp. 31-32.

terug te krijgen, temeer omdat de Pieterlingen inmiddels een vrij leugenachtig geschrift hadden opgesteld, het Liber Traditionum Antiquus of Antiquior²⁵, en tussen 944 en 946 aangeboden aan de graaf. Hierin werd een opsomming gemaakt van al hun echte en vermeende bezittingen en ruimschoots gebruik gemaakt van vervalsing van bezitsdocumenten (palimpsesten met als hoofding ... *monasterium sancti Petri...*, die duidelijk betrekking hadden op de Sint-Baafsabdij, maar waar *et Pauli...* werd aan toegevoegd). Gelukkig voor de Bavelingen hechtte de graaf, die ondertussen een groot gedeelte van de geïsurpeerde abdijdomeinen van Sint-Baafs onder zijn vazallen had verdeeld op basis van het feodaal principe: beneficia in ruil voor vazalliteit, weinig geloof aan dit document en wou hij er niet op ingaan.

Op aandringen van bisschop Transmar van Doornik stelde graaf Arnulf een hervormer aan, Gerard van Brogne, die in 941 de Sint-Pietersabdij opnieuw omvormde tot een regulier convent van benedictijnen en kort nadien ook de Sint-Baafsabdij onder handen nam²⁶. De materiële hervorming van deze zwaar geplunderde abdij verliep echter heel moeilijk om twee redenen. De graaf kon enerzijds aan de Bavelingen veel minder geïsurpeerde goederen teruggeven dan aan de Pieterlingen omdat de meeste bezittingen van de Sint-Baafsabdij gelegen waren in het keizerrijk en anderzijds deed hij aan de Sint-Baafsabdij nagenoeg geen schenkingen uit privébezit, zijn mensa abbatialis van toen hij nog lekenabt was. De Sint-Pietersabdij integendeel kreeg wel vele restituties uit zijn mensa abbatialis. Ze zou weldra evolueren tot zijn lieve-

²⁵ A.M.J. DE KRAKER, e.a., *Over den vier Ambachten. 750 jaar Keure, 500 jaar Graaf Jansdijk* (Kloosterzande, 1993), p. 698. G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), p. 30.

²⁶ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 27: dit hield in dat wie weigerachtig was zich mocht terugtrekken = naar Engeland vluchten, waar de koning de vluchtelingen asiël aanbood. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIV eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), p. 57-65.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

lingsabdij en necropool van zijn familie²⁷.

Toch verleende hij aan de Sint-Baafsabdij in de periode 940-950 een ondertussen verloren gegaan bezitsdiploma (deperditum), waarbij hij zich algemeen beperkte tot restitutie van goederen uit de mensa conventualis, gelegen binnen zijn graafschap in de streek van Gent en zelfs van goederen uit het Brabantse, dat nochtans in het keizerrijk lag en waarover hij eigenlijk geen zeggingsrecht had²⁸.

Arnulf stierf, zijn lekenabbatiaat was door Gerard van Brogne definitief omgezet in een regulier abbatiaat, met een convent dat de regel van Benedictus respecteerde. Onder abt Wido (953-965), gemeenschappelijke abt voor beide abdijen, werd de Sint-Baafsabdij volledig ondergeschikt gemaakt aan de Sint-Pietersabdij²⁹.

Het bewaard gebleven deperditum van 5 mei 966, geschonken door de Franse koning Lotharius aan de Sint-Baafsabdij, kan beschouwd worden als de herhaling van enkele verloren gegane bezitsoorkonden, eerst in 941 en nadien op 22 februari 964 parallel opgesteld voor de beide abdijen (we vermelden even

²⁷ A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin depuis sa fondation jusqu'à sa suppression* (Gand, 1868), p. 21. In die periode werd waarschijnlijk ook de vernieuwde Sint-Jan-de-Doperkerk door de graaf overgeheveld van het patrimonium van Sint-Baafs naar dat van Sint-Pieters: 'Capellam insuper, que in eodem portu constructa nuper populo fuerat, prefati cenobii abbate Gerarde rogante, dedicavi XVII kal. maii in honore Sancti Joannis Baptiste et sanctorum confessorum Vedasti, Bavonis. Remota ab altari eiusdem capelle omni redemptione et respectu tam nostro quam successorum nostrorum, ut perpetua libertate ad Blandinium respiceret, sine ulla successorum nostrorum usurpatione ...' of: 'Bovendien wijdde ik op 17 mei, op vraag van abt Gerard, hoofd van het klooster, de kapel, die onlangs door het volk in deze portus opgetrokken werd, toe aan de heilige Johannes-de-Doper en de heilige belijders Vedastus en Bavo. Elke terugkoop van het altaar van deze kapel zal (voortaan) uitgesloten zijn, maar ook zal dit altaar geëerbiedigd worden, niet alleen door ons maar ook door onze opvolgers, opdat het eeuwig vrij zou toebehoren aan Blandinium, zonder ook maar enige (kans) op usurpatie vanwege onze opvolgers...'

²⁸ J. DECAVELE, A. VERHULST, G. DECLERCQ, e.a., *Gent, Apologie van een rebelse stad* (Antwerpen, 1989), pp. 54-55.

²⁹ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 62-64. G. BERINGS, e.a., 'Ordre de Saint-Benoît. Abbaye de Saint-Bavon à Gand', in *Monasticon Belge*, Tome VII, Province de Flandre Orientale, premier volume (Liège, 1988), p. 32. M. GYSSELING, 'De oudste annalen van de Sint-Baafsabdij', in *Heemkundige kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XXVI (Gent, 1989), p. 7.

PAUL PAS

in rand dat vermoedelijk in 964 de reeds vermelde overgang van de portuskerk van Sint-Jan van Sint-Baafs naar Sint-Pieters definitief werd bekrachtigd)³⁰.

Het ging hier enkel over goederen, gelegen in het graafschap Vlaanderen, die in de negende eeuw aan de Sint-Baafsabdij hadden toebehoord. Zo werd het belangrijkste deel van haar bezittingen nog steeds gevormd door haar domeinen ten N. en ten N.-O. van Gent, waaronder verschillende villae. Er waren ook delen bij van de fiscus Marca, die zich uitstrekten vanaf de linkeroever van de Leie te Gent, ten W. van het latere stadsgebied, tot zeer ver in het Z.-W. en het N.-W.

Ten N.-W. van Kortrijk werden nog een volledige villa en fracties van domeinen vermeld, naast mansi te Zingem, Kanegem, Huttegem, Kruishoutem, Avelgem en Esquermes bij Rijsel.

Het lag voor de hand dat de tweede fase van wederopbouw van het abtjodomein pas door overleg met de Duitse keizers zou kunnen plaatsvinden. Het politieke klimaat in die periode leende zich daar uitstekend toe want in 969 maakte Diederik II, graaf van West-Friesland, leenman van de Duitse keizer en achterleenman van de Franse koning, zich meester van de gouwen Gent en Waas. Een leenman van de keizer werd nu de baas in Gent, dit terwijl de Sint-Baafsabdij, mede door haar ligging op de ondertussen versterkte grens van het rijk, een erg goede relatie had uitgebouwd met de Duitse keizer.

Womar, de 22ste abt van de Sint-Baafsabdij (965-981), had reeds bij keizer Otto I aangedrongen op restituties, maar hij zou moeten wachten tot Otto II op 21 januari 974 de abdij een eerste diploma schonk, waarbij vele eigendommen, gelegen in het keizerrijk, terugkeerden naar de monniken, o.m. Noorderwijk in de gouw Tessandrië, Zellik in de gouw Brabant en Bouchout

³⁰ M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), pp. 228-230, nr. 135, naar origineel. C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), p. 8. Zie ook B. BAILLEUIL, A. DUHAMEEUW, *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540* (Tielt, 1989), p. 86. M.C. LALEMAN, *De Sint-Pietersabdij te Gent. Dertien eeuwen geschiedenis en cultuur* (Gent, 1992), p. 25. A. VAN LOKEREN, *Chartes et documents de l'abbaye de Saint-Pierre au Mont Blandin depuis sa fondation jusqu'à sa suppression* (Gand, 1868), p. 38. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe - XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 67-77.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

in de gouw Rien (provincie Antwerpen). De abdij kon eindelijk beginnen aan haar financieel herstel³¹.

Twee nieuwe diploma's van 18 en 19 januari 976 omvatten de teruggave van vooral schorren en schaapsgronden op Schouwen, Beveland en Walcheren, maar ook in de Vier Ambachten en aan de zuidkust van de Hont. Deze Zeeuwse bezittingen stemden overeen met de vroegere marisci cfr de descriptio van 819, en waarvan de meeste destijds waren overgeheveld van de mensa conventualis naar de mensa abbatialis om nadien als beneficium te worden uitbested.

Ook de fameuze restituties die zoals gezegd reeds vroeger waren gedaan door de Vlaamse graaf en andere eigenaars, hoewel zij daar eigenlijk geen echte zeggenschap over hadden omdat de betreffende domeinen in Rijks-Vlaanderen lagen, werden herbevestigd: Vlierzele, Gijzenzele, Wormene in West-Brabant en ook grondgebied in het Land van Aalst.

Er waren ook een aantal nieuwe schenkingen zoals Wintershoven, Winden (Haspengouw) en Itegem (provincie Antwerpen)³².

Het was duidelijk dat het abdijsbezit in de tweede helft van de tiende eeuw naar een grotere verspreiding was geëvolueerd, een Streubesitz, veel moeilijker te beheren dan aaneengesloten domeinen. Het was bijgevolg vanzelfsprekend dat de abdij een ruilpolitiek opstartte: dichterbij gelegen domeinen verwerven in ruil voor verafgelegen bezittingen. Zo werden op diezelfde 19 januari 976 in aanwezigheid van keizer Otto II de abdijsdomeinen Noorderwijk en het pas verworven Itegem door abt Womar weggegeven in ruil voor Sint-Lievens-Houtem met kerk en bijhorende goederen, samen met het goed Veltem (Felthem) nabij Brugge (zie Deel II).

³¹ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 84-94. De Zeeuwse bezittingen bestonden hoofdzakelijk uit schorren waarop schapen konden weiden maar waar nog niet aan regelmatige landbouw werd gedaan. Er was plaats voor zeker 1500 schapen op deze omvangrijke bezittingen, die de abdij gedurende lange tijd waren ontnomen, zoals het diploma zegt: 'quorundam tyrannica innasione', wat overeenkomt met usurpatie door wereldlijke heren. Zie ook A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 34. C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), p. 8.

³² M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), pp. 231-234. C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), p. 8-9. M. GYSSELING, *onuitgegeven voorlopige inventaris van akten, oorkonden, charters, rekeningen en andere handschriften en stukken betreffende de voormalige Sint-Baafsabdij, het Sint-Baafskapittel en het Bisdom te Gent* (Gent, 1996), 0199,011.

Het vierde diploma, dat keizer Otto verleende op 23 maart 977, was eerder roerend van aard, want het betrof de vrijstelling van tol voor beide Gentse abdijen in het Duitse keizerrijk. Deze tolvrijdom was heel belangrijk voor de Sint-Baafsabdij want zij was ondertussen haar wijngaarden in het Noord-Franse Vailly kwijtgeraakt en daardoor aangewezen op wijnaanvoer vanuit de Rijnstreek³³.

Op 1 oktober 981, feest van de heilige Bavo, herstelde Otto II de Sint-Baafsabdij volledig in haar zelfstandigheid. Op basis van zijn uitgesproken goed-will tegenover de abdij zou hij later opgenomen worden in de monnikengemeenschap van Sint-Baafs.

5. Elfde, twaalfde en dertiende eeuw

In een nieuw diploma van 5 februari 1003 werden door keizer Hendrik II de bezittingen van de Sint-Baafsabdij in het keizerrijk opnieuw bevestigd maar tegelijk werd hier foutief gesproken van de schenking van de villa Holthem door Otto III, daar waar het immers ging om een ruil onder Otto II (zie Deel II). In deze oorkonde werden de immuniteit en de vrijstelling van tolgelden in het keizerrijk herbevestigd en bovendien enkele domeinen teruggeschonken. Zo werd de West-Brabantse domeinengroep nog versterkt met Mere, ten O. van Vlierzele, en Mereshem, in dezelfde buurt maar nooit met zekerheid geïdentificeerd. Ook Lebbeke bij Dendermonde en Kraainem bij Brussel kwamen erbij³⁴. Reeds in het tweede kwart van diezelfde eeuw gingen deze vier laatste domeinen door nieuwe usurpaties, zowel vanwege de Vlaamse graaf als vanwege plaatselijke heren, verloren voor de abdij.

³³ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 194, letterlijk vertaald uit het Latijn: '... wordt (aan de abdij) toegestaan haar handel uit te oefenen ... (ontheven) van elke vorm van tol (bij vervoer) hetzij per boot hetzij per wagen, met een transportschip of op wielen, telkens het gaat om het gebruik van ... de verschillende streken van ons keizerrijk, zowel bij de afreis als bij de terugkeer, voorzien van de door ons voorgeschreven toelating, zonder ook maar verontrust of geconfisqueerd te worden'. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), p. 50, 84-94: het overschot van deze wijn was in het verleden op de Gentse markten steeds taksvrij verkocht door agenten van de abdij, de famuli of negociatores, en dit tot grote ergernis van de Gentse wijnhandelaars. C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), p. 9-10.

³⁴ document met zegel, sigillum impressum, M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), pp. 244-246. M. GYSSELING, *onuitgegeven voorlopige inventaris van akten, oorkonden, charters, rekeningen en andere handschriften en stukken betreffende de voormalige Sint-Baafsabdij, het Sint-Baafskapittel en het Bisdomein te Gent* (Gent, 1996), 0202,015.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

Er werden in het begin van de elfde eeuw geen belangrijke restituties meer gedaan, op de lokale uitbreiding van sommige domeinkernen na. Een en ander had als gevolg dat abt Othelboldus ergens tussen 1019 en 1030 (de precieze datum werd nooit achterhaald) een bedelbrief opstelde, gericht aan gravin Odiva, gemalin van graaf Boudewijn IV, nazaat van Arnulf I, in de ogen van de Bavelingen de grote usurpator. De abdij zat op dat ogenblik in slechte financiële papieren en met deze brief wou de abt bewijzen dat de Vlaamse graven de abdij nog steeds in de kou lieten staan³⁵.

Het herstel van de abdijsgoederen was nooit volledig geweest omdat bepaalde domeinen die sinds de negende eeuw in het bezit waren geweest van de abdij na hun inbeslagname door de overheid nooit werden teruggegeven. Deze bedelbrief vormt voor de moderne historici een mooie analyse van de abdijsdomeinen op dat ogenblik, maar moet wel met een korrel zout genomen worden want de bezittingen en aanwinsten van de abdij werden in deze brief sterk geminimaliseerd, de verlieslijst integendeel sterk aangedikt.

Zo werden goederen vermeld die in de loop van de tiende en het begin van de elfde eeuw aan de abdij zouden geschonken zijn, maar die nooit in een vorstelijk diploma waren bekrachtigd.

Andere domeinen, zoals de erg belangrijke Zeeuwse bezittingen (die van ten N. van de Hont waren kort ervóór van de hand gedaan om de bezittingen ten Z. van de Hont beter te kunnen uitbouwen), werden verzwegen. Toch was in deze bedelbrief reeds sprake van een gift van de Duitse keizer, Watrelos bij Rijsel, dat in de volgende eeuwen een van de voornaamste secundaire bezittingen van de abdij zou worden en waarvan het bezit aanleiding zou geven tot talloze processen met de Franse koning³⁶.

Na 1030, in zijn laatste levensjaren, deed graaf Boudewijn IV toch meerdere restituties aan de Sint-Baafsabdij, maar sommige van haar oorspronkelijke

³⁵ L. VOET, De brief van abt Othelboldus aan gravin Odiva, over de relikwieën en het domein van de Sint-Baafsabdij te Gent (1019-30) (Brussel, 1949), pp. 5-225. M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), pp. 246-249. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), p. 96-113, 145-146. M. GYSSELING, 'Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XXXIII (Gent, 1986), p. 33. Zie ook B. BAILLEUIL, A. DUHAMEEUW, *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540* (Tielt, 1989), p. 86.

³⁶ ...et in uilla nostra UUaterlos mansos VII..., M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), p. 249.

bezittingen schonk hij integendeel weg aan de Sint-Pietersabdij (Zaffelare, Hyfte-Desteldonk, en ook Hendrikslaar, het latere Lochristi)³⁷.

Abt Ledwinus van Sint-Vaast (1034-1036) en ook zijn opvolger Rumoldus pasten in de Sint-Baafsabdij met succes de hervorming van Richard van Sint-Vanne toe, waarbij de aandacht vooral ging naar het verdere herstel van de domeinen³⁸. Graaf Boudewijn V zette ondertussen de expansiepolitiek van zijn vader verder en wist zo ook de hand te leggen op de eilanden van Zeeland, waar zoals reeds vermeld de Sint-Baafsabdij talrijke bezittingen had.

Abt Folpertus (1040-1066), opvolger van Ledwinus, slaagde erin van gravin Adela, echtgenote van Boudewijn V, toch weer een aantal domeinen terug te krijgen en zelfs aan de Duitse keizer, Hendrik III, in 1040 een nieuw diploma te ontfoetselen. Hierin werd de abdij opnieuw bevestigd in een aantal bezittingen, in haar immuniteit en in haar vrijstelling van tolgelden³⁹. Na het midden van de elfde eeuw leed het abdiydomein zeer waarschijnlijk geen belangrijke verliezen meer, maar aan de eigenlijke wederopbouw ervan kwam toen definitief een einde. De kern van het domein in de latere middeleeuwen was nu gevormd, aankopen begonnen stilaan de overhand te krijgen.

In deze elfde eeuw moest de abdij steeds meer strijd leveren tegen haar voogden. De bevoogding als rechtssysteem was ingevoerd onder Boudewijn IV maar de macht van de voogden was gaandeweg gegroeid en werd dermate verstrikkend dat o.m. de Sint-Baafsabdij zich meer en meer aangetast zag in haar integriteit, temeer omdat de voogden steeds meer tot usurpaties overgingen. In feite verving de voogdij het vroegere leken-abbatiaat, uitgeoefend door de graven. De bescherming die destijds geboden was door de vorst kwam nu in handen van graven en hogere heren. Hun rechtsbevoegdheid over de Sint-

³⁷ M. GYSSELING, 'Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XXXIII (Gent, 1986), p. 33.

³⁸ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 50. G. BERINGS, e.a., 'Ordre de Saint-Benoît. Abbaye de Saint-Bavon à Gand', in *Monasticon Belge*, Tome VII, Province de Flandre Orientale, premier volume (Liège, 1988), p. 35.

³⁹ M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), pp. 249-251. M. GYSSELING, *onuitgegeven voorlopige inventaris van akten, oorkonden, charters, rekeningen en andere handschriften en stukken betreffende de voormalige Sint-Baafsabdij, het Sint-Baafskapittel en het Bisdomein te Gent* (Gent, 1996), 0207,021. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe - XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 114-116.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

Baafsabdij zou pas tegen het einde van die eeuw op aanvaardbare wijze geregeld worden door graaf Robrecht I (1071-1093)⁴⁰.

Kort na 1042 liet abt Wichard van de Sint-Pietersabdij opnieuw een Liber Traditionum opstellen, wellicht voor een stuk gebaseerd op het vorige en dat eveneens bol stond van vervalsingen ten nadele van de Sint-Baafsabdij⁴¹. Het feit dat de graaf ondertussen aan de Sint-Baafsabdij een door hemzelf gekozen abt, Stefaan van Egmont, had opgedrongen leidde tot een diepe crisis, ook materieel.

Pas op het einde van de elfde eeuw kwam er een kentering: abt Wulfrik (1099-1131) werd een goede bestuurder van de abdij, waar hij op een eerder summiere wijze de regel van Cluny invoerde. Gevolg was dat de abdij snel won in aanzien. Meerdere zonen van de abdij werden uitgezonden naar andere abdijen om er een belangrijke rol te gaan spelen. Uit die tijd zijn ook vele oorkonden bewaard gebleven⁴².

Het kon dan ook niet anders of ook de H. Stoel liet zich niet onbetuigd: op 31 december 1156 nam paus Adrianus (1154-1159) de abdij en haar bezittingen onder zijn hoge bescherming. Onder voorbehoud van episcopale rechten werd de abdij opnieuw bevestigd in het canonieke bezit van 24 kerken en kapellen buiten Gent, die ze meestal niet eens zelf had gesticht, laat staan er altaren aan had geschonken⁴³. Enkele nieuwkomers op het lijstje: Wilrijk,

⁴⁰ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), pp. 52, 57. M. GYSSELING, A.F.C. KOCH, *Diplomatica Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, I, (Brussel, 1950), p. 251. A. KOCH, 'De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13e eeuw', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, Deel V (Gent, 1951), pp. 41-43. Zie ook B. BAILLEUIL, A. DUHAMEEUW, *Een stad in opbouw. Gent vóór 1540* (Tielt, 1989), p. 86.

⁴¹ G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, e.a., *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs* (Gent, 1997), p. 38: deze abt is eveneens verantwoordelijk voor de grootschalige vervalsingscampagne waarbij in het tweede kwart van de 11de eeuw een ganse reeks valse, vervalste of geïnterpoleerde oorkonden met betrekking tot het abbdomein tot stand kwamen.

⁴² G. DECLERCQ, 'Heiligen, lekenabten en hervormers. De Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs tijdens de Eerste Middeleeuwen (7de-12de eeuw)', in G. DECLERCQ, *Ganda en Blandinium, de Gentse abdijen van Sint-Pieters en Sint-Baafs*, (Gent, 1997), p. 39-40.

⁴³ C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), pp. 25-32, 41-43. In 1170 verruimde paus Alexander III de bezitsbevestiging van zijn voorganger door er enkele kerken aan toe te voegen, zoals deze van Wilrijk en Grimbergen. De kerken van Sint-Martens-Latem, Ekkergerm, Evergem, H. Kerst en Rodenburg werden deze keer niet vermeld.

PAUL PAS

Zellik met Nederzellig, Asper, Zingem, Deurle, Vinderhoute, Kanegem, Grimmene, Roesele, Moerzeke⁴⁴, Kobbegem.

Terwijl door de ontwikkeling van de stad de dominante positie van beide abdijen gaandeweg verdween groeide nochtans in de eerste helft van de dertiende eeuw het bezit van de Sint-Baafsabdij opnieuw sterk aan door schenkingen en aankopen. Eén van de redenen was dat op 25 februari 1247 paus Innocentius IV (1243-1254) de monniken van Sint-Baafs toestond voortaan door erfenis of op een of andere wettige wijze roerend en onroerend goed te verwerven, met uitzondering van leengoederen⁴⁵. Als men bedenkt dat de meeste monniken op dat ogenblik van erg goeden huize waren en dat wat zij verwierven na hun dood meestal aan de abdij ten goede kwam ligt het voor de hand dat de abdij hierdoor zeker niet armer werd.

In de periode van halfweg de elfde eeuw tot halfweg de dertiende eeuw waren vijf grote domeinengroepen tot stand gekomen. Binnen deze groepen waren de domeinen steeds geconcentreerd rond een uitbatingencentrum, parochiekerk of kapel (die in vele gevallen later op haar beurt zou uitgroeien tot een parochiekerk).

1) De belangrijke domeinengroep ten N.-O. van Gent, met als centrum de villa Slotte en de Slotendries (het latere Oostakker). De domeinengroep ten N.-W van Gent, deel van de vroegere fiscus Marca, met als centrum de curtis dominicalis Vroonstalle (het latere Wondelgem). Beide groepen zouden in de twaalfde en dertiende eeuw aanzienlijk uitgebreid worden met uitgestrekte bossen, die in de vroege middeleeuwen hadden deel uitgemaakt van het abdij-domein maar reeds eeuwen geleden door de Vlaamse graaf op basis van het wildernisregaal waren geïsurpeerd.

2) De Zeeuws-Vlaamse domeinengroep, met als centra Aardenburg, Boterzande en omgeving, het gebied ten zuiden van Weverswale, in het

⁴⁴ Toen halfweg de jaren 1970 in Vlaanderen de grote ruilverkaveling plaatsvond, waarbij niet alleen de gemeentelijke afbakening werd gewijzigd maar ook de landbouwers een centralisatie van hun verstrooide eigendommen tegemoet zagen, stuurde de overheid beëdigde landmeters op stap. Eén van hen, de heer G. Bogaert uit het Oost-Vlaamse Heusden, vertelde me dat in Kastel, deelgemeente van Moerzeke en destijds eigendom van de Sint-Baafsabdij, de boeren de oppervlakte van hun gronden nog steeds niet weergaven in aren maar in 'vatzoâd', dialectische aanduiding van één are, die men in de middeleeuwen kon bezaaien met 1 vat zaad (raap, graan, haver, gerst, rogge, enz.), ter beschikking gesteld door de abdij.

⁴⁵ J. VAN DEURME, *Schets eener geschiedenis der abdijen van Sint-Baafs en Sint-Pieters te Gent* (Gent, 1883), p. 26. C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), pp. 315-316, 325.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

ambacht Boekhoute; in de twaalfde en dertiende eeuw groeide deze groep door aankoop van o.m. Cadzand (parochie Aardenburg), Oostburg (Groede en IJzendijke) en Ossensisse uit tot één van de belangrijkste van de abdij.

3) De secundaire domeinencentra, minder belangrijk omwille van hun kleinere omvang en geïsoleerde ligging: de curtis Zingem met afhankelijkheden te Kruishoutem en te Aspe, en Bettegem te Zellik, twee curtes te Boechout, de curtis Wattrelos ten N.O. van Rijsel, de curtes Kanegem, Veltem, Sint-Martens-Latem.

4) De zeer uitgestrekte West-Brabantse domeinengroep, met meerdere villae: de villa Vlierzele, met Papegem en Bavegem; de villa Gijzenzele met Gontrode en Landskouter; de villa Munkzwalm met Sint-Maria-Latem, Sint-Denijs-Boekel en Ten Berge, Dikkele en Velzeke, in de overgang elfde - twaalfde eeuw nog uitgebreid door de schenking van Sint-Lievens-Esse en Godveerdegem; het domein Sint-Lievens-Houtem.

5) De aankoop omstreeks 1240 van wastines op drie verschillende plaatsen in Noord-Vlaanderen: meer dan 400 bunders voor de proosdij van Papinglo bij Maldegem; ongeveer 1000 bunders in het heide- en veengebied van de Oulende, waarom de curtis en proosdij Wulfsdonk, ten N. van de Durme, het uitbatingencentrum zou worden; de uitgestrekte moerassen van Weert, omgeven door Schelde en Durme en gelegen tussen de plaatsen Temse, Tielrode, Hamme en Bornem; deze laatste gebieden werden door de familie de Coudenborch van de graaf in leen gehouden met als doel ze in te dijken en vruchtbaar te maken. Deze belangrijke aankopen wijzen op de grote rijkdom van de abdij op dat ogenblik, waardoor ze in staat was het nodige geld hiervoor te lenen.

In de dertiende eeuw was de uitbating van de abdiydomeinen sterk geëvolueerd. De rechtstreekse uitbating, de reserve, zou zeer lang gehandhaafd blijven maar toch werden steeds meer afzonderlijke delen van de domeinen in tenure gegeven. Dit betekent dat de abdij deze stukken grond afstond tegen vroondienst, het verrichten van karweien voor de abdij en/of tegen een eenvoudige geldcijns, ofwel – in een minderheid van de gevallen – in leen. In de loop van de twaalfde en dertiende eeuw kwam ook de afstand tegen helftwinning of deelpacht erg in trek. De huurpacht zou trouwens een steeds grotere rol gaan spelen.

Er waren algemeen twee soorten cijnsgronden: de oude hoeven, mansi, die de vroondienst en/of betalingen in geld of natura verschuldigd waren, en de jongere cijnsgronden, novus census, waarvoor meestal een hogere maar gelijkblijvende geldcijns moest betaald worden. Deze jongere cijnsgronden werden steeds talrijker, want het ontginnen en nadien in voordelige nieuwe cijns

geven van braakliggende gronden (wastines) kende meer en meer succes. Dit verklaart ook de hoger vermelde aankopen van de abdij⁴⁶.

6. Veertiende, vijftiende en zestiende eeuw

De abdijsconomie geraakte stilaan in zware moeilijkheden. De abdij, die zelf geleend had voor haar vroegere aankopen, verstrekte op haar beurt aan graaf Gwijde een lening voor de aankoop van voedsel voor diens leger en paarden. Zijn zoon Robrecht schreef in ruil een schuldbrief: 'Gwijde, graaf van Vlaanderen en markgraaf van Namen, erkent aan de Sint-Baafsabdij te Gent 821 lb. Vlaams verschuldigd te zijn wegens levering van graan en haver, terug te betalen van zodra de oorlogskansen keren voor de graaf: 'nous proumetons as dessus dis religieus hommes a rendre et a paier quant nous serons en mil-leur estat de nostre were'.

In 1299 volgde opnieuw een lening, ditmaal van 4500 ponden Vlaams, voorgeschoten voor de verdediging van het graafschap en eveneens erkend door Robrecht in zijn functie van bestuurder van Vlaanderen: 'la quele somme de deniers nous leur proumettons a rendre et a paier a leur volonte ou e le volonte de leut commant, ki ches lettres nous rendera..'

Op 11 november 1302 werd, onder het mom van vergoeding voor geleden oorlogsschade, het domein Watrelos door de Franse koning geconfisqueerd, wat neerkwam op een jaarlijks verlies van zo'n 3800 pond parisis. De abdij kwam er uiteindelijk vanaf met 40 pond om het sekwester op deze heerlijkheid te laten opheffen. Vier jaar later moest de abdij opnieuw leningen afsluiten, eerst van 660 pond parisis bij het kapittel van Doornik, korte tijd later van 10500 pond parisis bij Boudewijn Crespin, graaf van Atrecht en schatbewaarder van de Franse koning. Na 1350 daalden de inkomsten en moest de abdij overal tal van processen opstarten om aan haar geld te geraken⁴⁷.

De grote overstromingen van 1340-1350 zorgden voor enorme verliezen aan Sint-Baafsgronden. Hetzelfde gebeurde tijdens de Sint-Elisabethsvloed van

⁴⁶ A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 97. A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 114-116, 214-226. W. BRAECKMAN, 'De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late middeleeuwen: de Sint-Pietersabdij te Gent (ca 1150 – ca 1281)', in *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, Deel XVII (Gent, 1963), p. 96. M. GYSSELING, A. VERHULST, *Het oudste goederenregister van de Sint-Baafsabdij te Gent (eerste helft XIIIe eeuw)* (Brugge, 1964), pp. 38-40, 48.

⁴⁷ C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), pp. 629, 635. A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 113.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

1421-1424⁴⁸. Voeg daarbij de zware kosten van de jaarlijkse retributie aan de H. Stoel en de kosten verbonden aan elke nieuwe abtverkiezing, en het is duidelijk dat de huishouding van de Sint-Baafsabdij, ondanks het ontvangen van steeds weer nieuwe schenkingen en ondanks tal van nieuwe aankopen zowel in de veertiende als in de vijftiende eeuw steeds een dubbeltje op zijn kant bleef.

Toen in 1540 de abdij definitief door keizer Karel werd opgeheven ging al wat zij op dat ogenblik nog bezat aan goederen integraal over naar het bij pauselijke bul op 24 juli 1536 ingestelde kapittel van 24 kanunniken en 5 dignitarissen⁴⁹. Dit kapittel was samengesteld uit 12 voormalige monniken van de Sint-Baafsabdij en uit 12 door de keizer aangestelde neofieten. De abt werd proost van het kapittel maar mocht blijven beschikken over zijn eigen goederen. Dit was een uitzonderlijke gunst want de goederen van alle andere religieuzen gingen over naar het kapittel, dat de Sint-Janskerk kreeg toegewezen. In 1559 werd deze kerk door Filips II omgevormd tot de huidige Sint-Baafskathedraal.

Dit is het ogenblik om afstand te nemen van de Sint-Baafsabdij en haar uitgestrekte domeinen.

⁴⁸ P. PAS, *De Gentse Sint-Baafsabdij en haar dorp* (Nevele, 1999), p. 150, 172: in 1375 werd door de overstromingen de Braakman rondom Biervliet uitgebreid tot een grote inham. In november 1377 werden volgende plaatsen overspoeld: Ter Piet, Biervliet, Willemijne, Bentille, Roesselare, Hellemare, Schoondijke, Gaternisse, Sinte Nicolaas, Sinte Margriete, Oostmanskercke, Sint-Jan-in-de-Woestijn, Sint-Catelijne, Hamer, Koudekerke, Watervliet, Nieuwehuyghe vliet, Boekhoute en Volmerkercke. Hierdoor reikte het water tot bijna tegen Gent en werden de Sint-Baafsdomeinen ten N. en ten N.O. van de stad zwaar aangetast. In 1430 liepen opnieuw talrijke abdijpolders onder en zag de abdij zich verplicht tot nieuwe geldverslindende indijkingen. Rome gaf haar daarom de toestemming 512 bunders grond op lijfrente te verkopen.

⁴⁹ E.A. HELLIN, *Histoire chronologique des évêques et du chapitre exempt de l'église cathédrale de St. Bavon à Gand, suivi d'un recueil des Epitaphes Modernes et Anciennes de cette église* (Gand, 1772), p. 5-6. A. VAN LOKEREN, *Histoire de l'abbaye de Saint-Bavon et de la crypte de Saint-Jean à Gand* (Gand, 1855), p. 172-173. J. VAN DEURME, *Schets eener geschiedenis der abdijen van Sint-Baafs en Sint-Pieters te Gent* (Gent, 1883), p. 34. A. SIFFER, *Le musée et les ruines de l'abbaye de Saint-Bavon à Gand* (Gent, 1900), p. 43-44. F. DE SMIDT, 'Opgravingen in de Sint-Baafsabdij te Gent. De abdijkerk', in *Cultureel Jaarboek voor de Provincie Oost-Vlaanderen* (Gent, 1956), p. 32. M. GYSSELING, 'Uit de vroege geschiedenis van Gent en de Oost-Oudburg', in *Heemkundige Kring van de Oost-Oudburg*, Jaarboek XXXIII (Gent, 1986), p. 63. G. BERINGS, e.a., 'Ordre de Saint-Benoît. Abbaye de Saint-Bavon à Gand', in *Monasticon Belge*, Tome VII, Province de Flandre Orientale, premier volume (Liège, 1988), p. 65-66. M. GYSSELING, *Inventaris van het archief van Sint-Baafs en Bisdom Gent tot eind 1801*, Deel I, Sint-Baafsabdij en Sint-Baafskapittel als instelling (nrs. 1-7534) (Brussel, 1997), p. 94.

Deel II: de casus Holthem binnen de ontwikkeling van de domeinen van de Sint-Baafsabdij

In het overwegend bebost gebied van Holthem bestonden ten laatste in de tiende eeuw een kerk, reeds vermeld in 976, en een meer dan 100 hectare grote curtis, die zeker niet de voortzetting was van een vroegmiddeleeuwse villa van het klassieke type (curtis indominicata) en voor het eerst wordt vermeld in 1214, wanneer de heer van Gontrode haar tolvrijheid verleent.

Op 19 januari 976 werden in het kader van de ruilpolitiek van de abdij in aanwezigheid van keizer Otto II de abtj domeinen Noorderwijk (Nortzewic) en het pas verworven Itegem (Idenghem) door Womar geschonken aan de keizerlijke fidelis Folgbertus en diens vrouw Reginsuint. De fidelis stond in ruil daarvoor uit zijn eigen goederen de villa Holthem (Houtem - Sint-Lievens) met kerk en bijhorende goederen af aan Sint-Baafs samen met het goed Veltem (Felthem) nabij Brugge⁵⁰.

Door de ruil van 19 januari 976 ging Sint-Lievens-Houtem, dat ten N. bijna aan Vlierzele grensde, nu deel uitmaken van de belangrijke West-Brabantse domeinengroep van de Sint-Baafsabdij. Deze verwerving bewijst de actieve domaniale politiek die de abdij voerde in de tweede helft van de tiende eeuw wat betreft de West-Brabantse domeinen. De streek bleef erg bebost want in het keizerlijk diploma van 1003 worden curtis en kerk beschreven als "villam Holthem cum ecclesia ac silva", wat wijst op het uitgestrekte woud dat het uitbatingencentrum omgaf.

Dadelijk na de ruil in 976 werd Sint-Lievens-Houtem, gelegen tussen de Kasselrij van Oudenaarde en het Land van Aalst, het centrum van een rechterlijke omschrijving waartoe ook de hele domeinengroep van Vlierzele (met Papegem en Bavegem) ging behoren. Het geheel vormde één schoutambacht, een rol die Sint-Lievens-Houtem te danken had aan een hele voorgeschiedenis van voogdij: in de elfde eeuw was immers reeds sprake van usurpaties te Sint-Lievens-Houtem. Waarschijnlijk zijn ook de bezittingen van de voogd zo

⁵⁰ ... et hereditatis villam Holthem in pago Bragbatinse sitam, cum ecclesia et appendiciis ... en uit erfchap de villa Houtem, gelegen in de gouw Brabant, met kerk en bijhorigheden ... In zijn bedelbrief gaf abt Othelboldus later de situatie correct weer: ... in pago Bragbantinsi villam Holthem cum ecclesia et omnibus appendiciis... A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 77, 89, 109, 337. C. VLEESCHOUWERS, *De oorkonden van de Sint-Baafsabdij te Gent (819-1321)* (Brussel, 1990), pp. 8-9. M. GYSELING, *onuitgegeven voorlopige inventaris van akten, oorkonden, charters, rekeningen en andere handschriften en stukken betreffende de voormalige Sint-Baafsabdij, het Sint-Baafskapittel en het Bisdom te Gent* (Gent, 1996), 0199,011.

DE GENTSE SINT-BAAFSABDIJ EN HAAR DOMEINEN

ontstaan, met dien verstande dat hij enkel de hand wist te leggen op grote lap-pen woeste grond en de reserve, het rechtstreeks door de abdij uitgebate gedeelte, intact liet. Deze wastines lagen vooral in de westelijke helft van het domein, in de omgeving van Hauwerzele en Autmeersch, en te Crappeneke, aan de oostelijke grens van het domein.

De schout werd in de twaalfde eeuw ondervoogd en heer van Berlegem, met standplaats in het allodium van Bursebeke, in de parochie Letterhoutem, tus-sen Vlierzele en Sint-Lievens-Houtem. Hij bezat een aantal voogdijattributen, vooral aangaande de wastines. In 1252 werd Bursebeke met de voogdij erbij verkocht aan de Sint-Baafsabdij, samen met de gronden en rechten die de ondervoogd tot dan toe in Sint-Lievens-Houtem had bezeten. De heer van Berlegem bleef als lokale machthebber ondervoogd en mocht de schoutbe-voegdheden blijven uitoefenen. Omstreeks de dertiende eeuw droeg hij deze bevoegdheden vermoedelijk over aan een nieuwe schout, waarvoor op woest-grond het goed ten Broucke werd opgericht.

De Sint-Baafsabdij zorgde ervoor dat Sint-Lievens-Houtem van meet af aan domaniaal, administratief en kerkelijk een volkomen zelfstandige eenheid vormde binnen de abdiydomeinen, met een proost aan het hoofd. Een dergelij-ke vorm van besturen was niet nieuw voor de abdij want die was ook reeds ingevoerd in haar domeinengroepen ten N.O. van Gent, met de Slotendries (Oostakker) als centrum.

De curtis werd weldra ingedeeld in drie kouters: de Hofkouter, de Meulenkouter en de Sint-Lievenskouter. Beide laatste namen verwijzen respectievelijk naar een water- of windmolen en naar de Sint-Lievensverering, wat erop wijst dat deze kouters niet vroegmiddeleeuws waren maar duidelijk jonger. Daarnaast waren er nog de Meerenstichele en het Heerentvelt, een wastine. Deze gronden, die geconcentreerd lagen in de onmiddellijke omge-ving van curtis en kerk, vormden het centrale gedeelte van de reserve.

Vermoedelijk startten de Bavelingen dadelijk na de ruil grote ontginningen. Toch bleef zeker tot in de twaalfde eeuw het grootste deel van dit domein onontgonnen. Zelfs midden de achttiende eeuw omvatte Sint-Lievens-Houtem nog meer bos dan bouwland, 550 tegenover 500 bunder.

Tot in de dertiende eeuw baatte de abdij de curtis rechtstreeks uit (reserve) met de hulp van mancipia (hoofdcijnsplichtige onvrijen of censuales). Deze mensen werden in vele gevallen door de plaatselijke heer geschonken aan de patroon van de plaatselijke kerk (in dit geval de Sint-Baafsabdij) om ze zo te kunnen onttrekken aan de macht van de voogd, in het geval van Sint-Lievens-Houtem de heer van Rode. De schout was ondertussen geëvolueerd tot een ambtenaar van de abdij en stond daarom wat betreft zijn bevoegdheden onder toezicht van de voogd van Sint-Baafs, de heer van Dendermonde.

PAUL PAS

Van tenures was in Sint-Lievens-Houtem aanvankelijk geen sprake. Een eerste uitvoerig domaniaal document van 1227 vermeldt geen enkele dienstprestatie vanwege enige tenure. Nog in 1316 wordt een proost van Sint-Lievens-Houtem vermeld, belast met het beheer van de curtis = beheren in reserve. Waar voordien de vroegere reserve nagenoeg in haar geheel samen met de curtis werd verpacht werden dit na 1365 afzonderlijke delen van de reserve, van steeds kleinere oppervlakte. Mettertijd werden toch tenures ingevoerd door uitgifte van woeste gronden tegen een eenvoudige geldcijns of tegen helftwinning (terrarium).

Later, maar nog steeds in de eerste helft van de veertiende eeuw, werd de rechtstreekse uitbating van de curtis van Sint-Lievens-Houtem definitief opgegeven, zoals ook het geval was in de naburige domeinen van de Sint-Baafsabdij⁵¹.

En om te eindigen nog een anekdote, tegelijk een illustratie van het degelijk uitgekiend beheer van het domein van Sint-Lievens-Houtem door de abdij van Sint-Baafs. In de curtis van Houthem moesten de jaarlijkse cijnsen, lasten die op de grond zelf drukten, betaald worden op drie tijdstippen: de debitum argenti (geld en kippen) op het feest van de H. Bavo (1 oktober, in Mendonk destijds 1 augustus), de debitum frumenti (graan) op het feest van de H. Dionisius van Parijs⁵² en een mengeling van de drie op 25 december, Kerstdag.

⁵¹ A. VERHULST, *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe – XIVe eeuw). Bijdrage tot de kennis van de structuur en de uitbating van het grondbezit in Vlaanderen* (Brussel, 1958), pp. 398-413.

⁵² deze heilige, met feestdag op 9 oktober, wandelde in de 3de eeuw na Christus met zijn hoofd in zijn handen van zijn executieplaats Montmartre naar de plaats waar later de abdij van Saint-Denis zou opgericht worden – dit heiligenverhaal vertoont bijgevolg een zekere verwantschap met dat van Sint-Lieven!